

Aydın Balayev, *Mamed Emin Rasulzade: Politiceskiy Portret* [Mehmet Emin Resulzade'nin Siyasi Portresi], TEAS Press, Baku 2018, 475 s. (ISBN: 978.995.2310-48-1).

20. yüzyılın başlarındaki Azerbaycan'ın tarihi liderlerinden olan Mehmet Emin Resulzade (1884-1955), Türkiye'de en çok tanınan, üzerinde durulan ve eserleri neşredilen isimlerden biridir. Resulzade'nin külliyatının kahir ekseriyeti, özellikle Bakü Devlet Üniversitesi'nin yakın zamanda vefat eden profesörü Şirmemmed Hüseyinov'un da gayretleriyle artık yayınlanmış bulunmaktadır. Bununla beraber, Resulzade'nin siyasi biyografisini tüm detaylarıyla bütüncül bir yaklaşımla ortaya koyma noktasında ciddi bir boşluk hissedilmektedir. Azerbaycan'ın son dönem tarihinin önemli araştırmacılarından biri olan Aydın Balayev'in Bakü'de Rusça yayımladığı *Mamed Emin Rasulzade: Politiceskiy Portret* [Mehmet Emin Resulzade'nin Siyasi Portresi] isimli kitabının bu boşluğu dolduracak eserlerin en başında geldiği söylenebilir, zira burada Resulzade'nin siyasi görüşlerinin ve aktivitelerinin bütüncül ve ayrıntılı bir dökümü verilmektedir.

Bilindiği üzere modern Azerbaycan kimliğinin ve milliyetçiliğinin oluşmasında merkezi bir rol oynayan Resulzade, 20. yüzyıla girerken çok yönlü basın-yayın faaliyetleri ve siyasi faaliyetler yürütmüştür. Bu bağlamda Resulzade ilginç bir hayat serüveni ortaya koymuştur. Öncelikle Bakü'de sosyal demokrasi düşünceleriyle haşır neşir olarak başladığı "siyasi kariyer"ini milli basında boy göstererek ve çeşitli toplumsal aktivitelere (örneğin, eğitim ve sosyal yardım) katılarak devam ettirmiş, akabinde biraz çarlığın takibinden kurtulmak için, biraz da İran Meşrutiyeti'nin cazibesinden olsa gerek Tahran'a "hicret ederek" buradaki süreçlere doğrudan katılmıştır. Sonrasında Tahran'dan İstanbul'a gitmeye zorlanarak kısa da olsa ikinci bir "hicret" dönemi yaşamış, I. Dünya Savaşı öncesi ise yeniden Bakü'ye dönmüş ve *Açık Söz* gazetesini neşretmek ve Müsavat Partisi'ni gizli de olsa örgütlemek suretiyle yoğun bir siyasi faaliyete girişmiştir. Şubat 1917 devrimiyle beraber çarlığın yıkılmasıyla da Bakü ve Moskovada (ve dahi Tiflis'te) milli idealler uğruna mücadeleler vermiş, akabinde 1918-1920 arasında varlık gösteren Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin (ADC) kurucu babalarından olmuş, 1920 sonrasında ise önce Türkiye'de, sonra da Avrupada siyasi muhacirleri örgütleyerek anti-Sovyet faaliyetler

yürütmüştür. II. Dünya Savaşı akabinde döndüğü Ankara'da bir süre kültürel ve ilmî çalışmaları yaptıktan sonra 1955'te vefat etmiştir.

Balayev, Resulzade'nin sınırları aşan bu hayat yolculuğunu ve siyasi görüşlerini dört bölümde incelemektedir. Hacimce en küçük olan ve "M. E. Resulzade'nin Siyasi Görüşlerinin Başlıca Oluşum Safhaları" başlıklı birinci bölümde siyasi kariyerinin başlangıcından 1917'ye kadar olan sürede Resulzade'nin görüşlerinin sosyal demokrasiden milli kimlik arayışına, akabinde romantik Türkçülükten *Azerbaycanizm* (veya *Azerbaycancılık*) ideolojisine (yani Azerbaycan milletinin kendine özgü oluşu fikrine) evrilen serüveni özet olarak verilmiştir. Mayıs 1903'te *Şarki Rus* gazetesinde çıkan ilk yazısıyla basın hayatına başlayan Resulzade, bir sonraki yıl Güney Kafkasya'nın ilk Müslüman sosyal demokrat teşkilatı olan *Himmet*'in kuruculuğunu yapmıştır. Bu erken dönemde Resulzade, halkın her yönden aydınlanması (*maariflenme*), ana dilinin kullanımı ve milli haklar uğruna mücadele gibi hususlar üzerinde durmaktaydı. Balayev, Tahran (1908-1911) ve İstanbul (1911-1913) tecrübelerinden birikimli bir şekilde Bakü'ye dönen Resulzade'nin Azerbaycan milli kimliğini sistematize etme işine giriştiğini belirtmektedir. Bu maksatla, yani milli bilincin oluşması için öncelikle halkın tarihi hafızasının restore edilmesinin, milli tarihin ve ana dilin öğrenilmesinin önemine vurgu yaptığını kaydetmektedir. Her ne kadar Resulzade'nin Ekim 1915'te neşretmeye başladığı *Açık Söz* gazetesinde "biz dil bakımından Türkleriz, milliyetimiz Türk'tür" denilse de, buradaki Türkçülükten daha sonra Azerbaycan milli kimliğinin vurgulanması için faydalandığı belirtilmektedir. I. Dünya Savaşı esnasında Resulzade, tüm Türk halkları arasında derin kültürel işbirliği yapılması görüşünü savunsa da, artık her milletin özerk veya bağımsız devlete kavuşması fikrine yakın durmaktaydı.

İşte bu fikirlerin sistematize edilmesi, kamuoyu ile paylaşılması ve bunlar uğruna mücadele verilmesi konuları "Milli Bağımsızlık Uğruna Mücadele Aşaması 1917-1920" isimli hacimce en büyük olan ikinci bölümde ele alınmaktadır. Balayev, bu bölümde Resulzade'nin faaliyetlerini neredeyse adım adım izlemekte ve siyasi görüşlerinin gelişimini detaylı bir biçimde tasvir etmektedir. Resulzade'nin hem fikir hem de aksiyon insanı olarak ortaya çıkışı tam da bu döneme denk gelmektedir. Bu süreçte Resulzade Azerbaycan'da cereyan eden toplumsal hareketlerin en önünde yer almış, Müsavat Partisi lideri olarak siyasi örgütlenmenin merkezinde bulunmuş ve fikirleriyle toplumu yönlendirmeye çalışmıştır. 1917'de iki devrimle çalkalanan Rusya'nın merkezinde süregiden kaos ile beraber çevre bölgelerde düzenin bozulması, yerel liderlerin yükselişini tetiklemiştir. İşte Resulzade de bu liderlerden biriydi. Önce özerklik, sonra ise bağımsızlık tezini işleyen Resulzade, bu esnada ADC'nin kurulmasında kilit rol oynamıştır. Balayev, bu bölümde Resulzade'nin ADC dönemini çok detaylı bir biçimde ele alarak onun bu kritik rollerine vurgu yapmıştır. Bu rollerden başlıcası, ADC'nin kurucu meclisi Milli Şura'nın başkanı olmasıydı. Bir diğeri, Bakü'yü Bolşeviklerden temizlemek üzere Haziran 1918'de yardıma gelen Kafkas İslam Ordusu kumandanı Nuri Paşa'nın iç siyasete karışması sonucu oluşan krizde çözüm için uzlaşmacı bir tavır benimsemesiydi. Ayrıca Resulzade, 1918 yazında yapılması planlanan İstanbul Konferansı'nda baş murahhas olarak ülkeyi temsil etmiştir. Akabinde iktidar partisi Müsavat'ın başkanı olarak Bakü'de parlamentoda etkin faaliyetler yürütmüştür.

Bilhassa –kitapta yer verilen– parlamentodaki çalışmaları şimdiye dek çok üzerinde durulmayan bahislerdendir. Fakat Resulzade'nin ve arkadaşlarının tüm çabalarına rağmen ancak 23 ay yaşayabilen ADC'nin Bolşevik işgaline uğraması önlenememiştir. ADC'nin çöküşünden bir süre sonra da Resulzade'nin 35 yıllık “ebedi muhaceret” hayatı başlayacaktır.

Kitabın “Yabancı Ellerde Azerbaycan İdeali Uğruna Mücadelenin Başlangıç Evresi, 1920-1930” başlıklı üçüncü bölümü, Resulzade'nin esasen Türkiye'de, zaman zaman da Avrupa'da muhacir Azerbaycanlıları örgütleme ve onları bir merkez etrafında birleştirme, diğer muhacirlerle de koordinasyonu sağlama, bunun yanında basın-yayın işlerini de aksatmadan yürütme gibi çok yönlü faaliyetlerine yer vermektedir. Resulzade İstanbul'a gelir gelmez öncelikle buradaki muhacirlere enformasyon sağlayacak ve fikri yönlendirme yapacak olan *Yeni Kafkasya* isimli dergiyi 1923 yılında neşretmeye başlar. Bu derginin kapanmasından sonra *Azeri Türk ve Odlu Yurt* dergilerini çıkarır. Bir yandan da *Azerbaycan Cumhuriyeti* ve *Asrımızın Siyavuşu* gibi eserlerini yazar. Bu dönemde onu en çok meşgul eden meselelerin başında muhacirler arasındaki kamplaşmalar gelmekteydi. Kitabın ilgi çekici kısımlarından bir diğeri –üzerinde çok durulmayan– Resulzade ile ona muhalif olan muhacirler arasındaki ilişkilidir. O sırada Resulzade, muhacirler arasındaki fraksiyonları bertaraf etmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Örneğin, A. M. Topçubaşı öncülüğündeki Paris Delegasyonu'na karşı İstanbul'da Azerbaycan Milli Merkezi'ni oluşturmuştur. Gerçi daha sonra Topçubaşı ile uzlaşsa da, bazı muhacirler ona karşı mesafeli duruşlarını devam ettirmişlerdir. Bu dönemde Polonyalı resmi otoritelerin desteği ile birçok muhacir grup Sovyetlere karşı mücadele etme amacıyla Kafkas İstiklal Komitesi etrafında bir araya getirilmişti. Bu komitenin *Promete* adlı dergisi yayınlanmaktaydı. Tüm bu faaliyetlere Resulzade de önemli katkılarda bulunmuş ve burada Kafkas Konfederasyonu tezini savunmuştu. Balayev, Resulzade'nin anti-Sovyet basın ve örgütlenme faaliyetlerini özellikle 1920'lerin Türkiye'sinde yapmasının zorluklarına da işaret etmektedir. Neticede Sovyetlerin baskılarına dayanamayan Ankara, Resulzade'yi 1930'da sınır dışı etmişti. İlginçtir ki, yine Balayev'in belirttiğine göre, Resulzade Azerbaycanlı siyasi muhacirler arasında sınır dışı edilen yegâne kişiydi.

Resulzade'nin o tarihten sonraki faaliyetleri, “M. E. Resulzade: Azerbaycan Siyasi Muhaceretinin Lideri 1931-1955” başlıklı dördüncü bölümde incelenmektedir. Genel olarak bakılırsa, 1930'larda Resulzade'nin hayat ritmi bir önceki on yıldakine benzer bir rutinde, ama daha zor şartlarda sürmüştür. Pek çok muhacirin bulunduğu Anadolu'dan uzak kalınması, hatta Avrupa'dan gönderilen yayınların Türkiye'ye girişinin yasaklanması ve nihayet buradan alınan maddi manevi desteğin kesilmesi, işleri epey zorlaştırmıştır. Balayev'in tespitine göre, Resulzade bunlardan dolayı hiçbir surette Türkiye aleyhine sözler sarf etmemiştir. O dönemde daha ziyade Polonya'da ikamet eden Resulzade, her şeye rağmen mücadelesini devam ettirmiş ve Avrupa'da Azerbaycanlı muhacirleri örgütlemeye ve süreli yayınlar neşretmeye (*İstiklal* gazetesi ve *Kurtuluş* dergisi) çalışmıştır. Yine de Müsavat Partisi içindeki fraksiyonlar arası tartışmalardan ve Kafkasyalı/Türkistanlı diğer muhacirlerle (örneğin, Haydar Bammat veya Mustafa Çokay ile) giriştiği polemiklerden uzak duramamıştır. Balayev tüm bu faaliyetleri de detaylı bir şekilde ele

almaktadır. Resulzade, İkinci Dünya Savaşı esnasında Romanya'da yaşayarak Nazilere mesafeli davranmış ve hatta Türkiye'ye dönmek için girişimlerde bulunmuştur. Nihayet savaş sonrasında 1947 yılında Türkiye'ye gelen Resulzade, halen de varlığını sürdüren Ankara merkezli Azerbaycan Kültür Derneği'ni kurmuş ve hayatının sonuna dek mesaisini daha ziyade Azerbaycan'ın tarihi, edebiyatı ve kültürüne dair çalışmalara ayırmıştır.

Balayev'in eseri birçok açıdan değerli unsurlar içermektedir. Öncelikle kitap, Resulzade'nin faaliyetleri ve özellikle de fikirlerinin gelişimi hakkında bütüncül bir kayıt niteliğindedir. Bu kayıtları düşerken Balayev'in çok geniş kaynaklar kullandığını, hem yerel basından, hem arşiv dosyalarından, hem de son yapılan çalışmalardan faydalandığını eklemek icap eder. İkincisi, Balayev'in klasik bir tarihçi gibi davranmadığını belirtmek gerekir. Milliyetçilik teorilerine aşına olan Balayev, Resulzade'nin siyasi portresini sadece tasvir etmemekte, onu bu teorik zeminde de konumlandırmaya çalışmaktadır. Üçüncüsü, kitap Resulzade odaklı olsa da, onun faaliyetleri ve fikirleri dönemin geniş bir kontekstiyle yoğrularak anlatılmaktadır. Dolayısıyla okur son dönem Azerbaycan tarihinin pek çok olayına da vakıf olmaktadır. Dördüncüsü, yazar, Resulzade'nin polemik yaşadığı kişilerin düşüncelerine de geniş yer yermekte ve bunu bir tartışma havası içinde tutarlı bir şekilde sunmaktadır. Beşincisi, Balayev'in eserinde Resulzade, sadece yerel bir önder değil, Kafkasya, Rusya ve Avrupa çapında siyasi bir lider olarak ortaya konulmaktadır. Altıncısı, Resulzade'nin fikirleri izhar edilirken çok yönlü bir yaklaşım benimsenmekte ve bu bağlamda onun milli kimlik ve milli devlet inşası, din – devlet ilişkisi ve laiklik, kadınların toplum ve siyaset hayatına katılımı, dil ve eğitim politikaları, dış siyaset ve komşularla münasebetler gibi pek çok hususta görüşlerine yer verilmektedir. Son olarak kitaba 26 tarihi fotoğrafın da eklenmesi görsel malzeme bakımından çalışmaya ayrı bir zenginlik katmıştır.

Her çalışmanın olduğu gibi, Balayev'in kitabının da eleştirilecek bazı hususlarından bahsedilebilir. Öncelikle bu tür siyasi biyografi çalışmalarında müellif ile biyografisi yazılan kişi arasında bir mesafe konulması beklenir. Kitapta yer yer, özellikle Resulzade'nin diğerleri ile yaşadığı polemiklerde bu mesafenin korunamadığı gözlemlenmektedir. İkincisi, çalışma Resulzade'nin İran (1908-1911) ve ilk Türkiye (1911-1913) dönemlerini çok özetle zikrederek geçmektedir. Ne var ki, İran Demokrat Partisi'nin kurucularından ve aynı zamanda ülkenin ilk Avrupai gazetesi olan *İran-ı Nov*'un naşiri olan Resulzade'nin bu dönemi daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Üçüncüsü, her ne kadar kitabın esas konusu Resulzade'nin siyasi portresini çizmek olsa da, kişisel hayatına (evlilikleri vs.) dair detaylı malumat eksikliği de gözlenmektedir. Son olarak, bölümlendirme yaparken 4. Bölüm'ün iki ayrı bölüme ayrılarak Resulzade'nin Avrupadaki muhaceret yılları (1930-1947) ile Türkiye'deki üçüncü döneminin (1947-1955) ayrı ayrı ele alınması yerinde olabilirdi, zira bunlar arasında hem genel konjonktürden hem de Resulzade'nin faaliyet türünden kaynaklanan mühim bazı farklılıklar söz konusu idi.

Bu eksikliklere rağmen, Balayev'in kitabı Resulzade'nin siyasi faaliyetlerinin ve dünya görüşünün bütüncül bir resmini çizmesi bakımından kıymetli bir çalışma olarak değerini korumaktadır. Dahası Bakü'de ve Türk dünyasının birçok merkez şehrinde Rusça araştırma

eserleri kaleme alınmaya devam etmektedir. Bu çalışmaların görmezden gelinmemesi ve dahi ilgili ve kaliteli olanlarının Türkçeye kazandırılması son derece önemlidir. Balayev'in bu kitabının da Türkçeye kazandırıldığı takdirde, Türkçe literatüre zenginlik katacağı, dahası Resulzade ve Azerbaycan'la ilgili bildiklerimizin sınırını epey öteye taşıyacağı rahatlıkla söylenebilir.

Vügar İMANBEYLİ*

* Doç. Dr., İstanbul Şehir Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, vugarimanbeyli@sehir.edu.tr